



SİYER ARAŐTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SIRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138

Sayı: 12 • Ocak 2022

Issue: 12 • January 2022

Abdullah b. Mutî'in Hayatı ve Faaliyetleri

The life of Abdullah b. Mutî and His Activites

Mustafa İyidoğan*



Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 10 Kasım 2021/Date Received: 10 November 2021

Kabul Tarihi: 4 Aralık 2021/Date Accepted: 4 December 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa İyidoğan)

* Doktora Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı/ Cumhuriyet University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts; e-Mail: iyidoganmustafa@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8798-7906>.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

Hız. Peygamber'in ilk takipçileri konumunda bulunan sahâbîlerin hayat hikayeleri Müslümanlar açısından içerisinde önemli öğeler barındıran bir konudur. İslâm tarihi olayları ele alınırken sahâbenin hayatından bahsetmek, onların başından geçen olayları ele almak doğrudan vahye muhatap olmaları sebebiyle İslâm tarihinin anlaşılması noktasında önemli katkılar sunacaktır. Hız. Peygamber döneminde doğan, Emevîler döneminde muhalefet hareketlerinin önde gelen isimlerinden olan Abdullah b. Mutî' de bu çerçevede hayatı anlatılacak önemli bir kişiliktir. Sahâbî olması dolayısıyla ayrı bir önem kazanan Abdullah b. Mutî', ilk dönemin çalkantılı siyasi yaşamında önde gelen kişilerden birisidir. Yezîd'e yapılan biat, Harre Savaşı ve Abdullah b. Zübeyr hareketi başta olmak üzere bu dönemler içerisinde önemli olaylarda ön plana çıkan Abdullah b. Mutî' gerek dinî gerekse diğer açılardan kendi düşüncesini sonuna kadar savunmuş ve bu uğurda canını vererek samimiyetini göstermiştir. Bu makalede Abdullah b. Mutî'in babasının Müslüman olma hikayesi başta olmak üzere ailesi, doğumundan ölümüne kadar başından geçen olaylar, kişiliği ve İslâmî ilimlere olan katkısından bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Abdullah b. Mutî', Emevîler, Abdullah b. Zübeyr, Harre

Abstract

The life stories of the Prophet and the Companions, who were his friends and first followers, is a subject that contains important elements for Muslims. Talking about the life of the Companions and their adventures while dealing with the events of Islamic history will make significant contributions to the understanding of Islamic history due to they are directly addressed by revelation. Abdullah bin Mutî', who was born during the reign of the Prophet, played important roles during the Umayyad period and was one of the leading figures of the opposition movements, is an important personality who we will tell his life in this context. Abdullah bin Mutî', who gained a special importance due to his being a Companion, is one of the leading figures in the turbulent political life of the first period. Abdullah bin Mutî', who came to the forefront in important events during these periods, especially in the allegiance to Yazid, the Battle of Harra and Abdullah b. Zubayr movement, defended his own thought to the end, both in terms of religion and other aspects, and showed his sincerity by sacrificing his life for this sake. In this article, the story of Abdullah's father's conversion to Islam, his family, the events from his birth to his death, his personality and his contribution to Islamic sciences will be discussed.

Keywords: History of Islam, Abdullah bin Mutî', Umayyads, Abdullah b. Zubayr, Harra

Giriş

Abdullah b. Mutî'e geçmeden önce ailesi hakkında bilgilendirme yapmak onun hayatını anlama noktasında bize yardımcı olacaktır. Abdullah'ın babasının ismi Mutî'dir ve soy ağacı şu şekildedir: Esved b. Nadle b. Avf b. Abîd b. Avîc b. Adî b. Ka'b.^[1] Mutî'in anne tarafından soyu ise kaynaklarda: el-Acmâ' Enîse bint Âmir b. Fadl b. Afîf b. Kuleyb b. Hubsîyye el-Huzâ'î olarak geçmektedir.^[2] Hz. Ömer'in kabilesi Adîoğullarına mensup olan Mutî', Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olmuştur.^[3] Müellefe-i kulûb arasında yer alan Mutî' Huneyn ganimetlerinden pay alan kişilerdendir.^[4]

Abdullah'ın babasının adı kaynaklarda Âs b. Esved şeklinde geçmektedir. Müslüman olduktan sonra ismi Hz. Peygamber tarafından Mutî' olarak değiştirilmiştir.^[5] Kaynaklar onu Kureyş içerisinde ismi Âs olup da Müslüman olan tek şahsiyet olarak tanıtmaktadır.^[6] Hz. Ömer'in kabilesinden olduğu için Hz. Peygamber onun hakkında Hz. Ömer'e "Amcanın oğlu Âs, âsi değil, bilakis Mutî' yani itaatkardır" şeklinde bir söz söylemiştir.^[7] Bunun sebebi olarak şöyle bir olay anlatılmaktadır: Hz. Peygamber bir gün minberdeyken insanlara oturun diye bir hitapta bulunmuş, o sırada mescide girmekte olan Mutî' de

-
- [1] İbnü'l-Kelbî Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr, *Cemheretü'n-neseb*, thk. Naci Hasan (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2010), 108; Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2012), 7/143; Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 3/468; Ebü Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî, *Kitâbu't-tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993), 410; İbn Kâni' Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' b. Merzûk, *Mu'cemu's-sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim el-Misrâfî (Medine: Mektebetü'l-Gurabâ' el-Eseriyye, 1998), 2/77; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1973), 3/405; Ebü Ömer Yusuf b. Abdilber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Halil Memun Şiha (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2012), 703; Ebü Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998), 5/2599; İbn Hacer Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve ark., (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 6/105;
- [2] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/101, 8/12; Ebü Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 5/2599.
- [3] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/101; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 7/162; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 704; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/105.
- [4] Ebü Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Cemâl Sabit-Muhammed Mahmud-Seyyid İbrahim (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2006), 4/384; Ebü Ömer Yusuf b. Abdilber, *ed-Dürer fî ihtisârî'l-meğâzî ve's-siyer*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Lecnetü İhyâi Turâsî'l-İslâmî, 2010), 248; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 704.
- [5] İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 108; İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/101; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 7/162; İbn Kuteybe Ebü Muhammed Abdüllâh b. Müslim, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1960), 395; İbn Hibbân *Sikât*, 3/390; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/105.
- [6] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/101, 8/12; Zübeyrî Zübeyr b. Bekkâr el-Kuraşî, *Cemheretü nesebi Kureys ve ahhârühâ*, thk. Abbâs Hânî el-Çerâh, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 2/62; İbn Kâni', *Mu'cemu's-sahâbe*, 3/123; Ebü Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, 4/1782.
- [7] İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 704; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Halil Memun Şeyha (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 4/141.

bu hitabı duyunca olduğu yere oturmuştur. Namaz bitince Hz. Peygamber'in yanına giden Mutî' Hz. Peygamber'in "Ne oldu da seni namazda göremedim." hitabına maruz kalınca, Mutî, "Anam babam size feda olsun! Siz oturun deyince işiniz bitinceye kadar oturdum." şeklinde bir cevap vermiş, Hz. Peygamber de bunun üzerine ona "Sen Âs (isyan eden) değil Mutî' (itaat eden)'sin." demiş ve onun ismini değiştirmiştir.^[8]

Mekke'nin fethinde Müslüman olan Mutî'in hayatı hakkında anlatılanlar genel çerçevede bu şekildedir. Mekke'de mi yoksa Medine'de mi öldüğü tartışmalı olsa da^[9] Hz. Osman'ın halifeliği döneminde vefat ettiği kesindir.^[10] Onun Hişâm, Abdurrahman, Süleyman, Zübeyr, Fatıma, Hafsa, Abdullah adında yedi çocuğu bulunmaktadır^[11] ki bunlar arasında yer alan Abdullah adlı oğlu makalemizin konusunu teşkil edecek olan kişidir.

Abdullah b. Mutî'in babası yukarıda bahsi geçen Mutî' b. Esved'dir. Annesi ise Ümmü Hişâm Âmine bint Abdüyleyl b. Abdümenâf b. Âmir b. Avf b. Ka'b b. Âmir b. Leys'tir.^[12] Onun; İshak, Yakub, Muhammed, İmran, İbrahim, Büreyhe, İsmail, Zekeriya, Fatıma, Ümmü Seleme ve Ümmü Hişâm adında on bir çocuğu bulunmaktadır.^[13]

Abdullah'ın doğumuna dair şöyle bir olay anlatılmaktadır. Babası bir gün rüyasında kendisine bir torba hurma verildiğini görür ve bunu Hz. Peygamber'e sorar. Hz. Peygamber de kendisine hamile eşi olup olmadığını sorar. Mutî' olduğunu söyleyince Hz. Peygamber rüyayı onun bir oğlu olacağı şeklinde yorumlar ve kısa süre sonra da Abdullah dünyaya gelir. Mutî' oğlunu alıp Hz. Peygamber'e götürür. O da hurmayla tahnik^[14] yapar ve bereket için dua eder.^[15]

[8] Zübeyri, 2/62; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 7/162; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 704.

[9] İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 704-705.

[10] İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/12; Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 7/162; İbn Hibbân *Sikât*, 3/390; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 704; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/105.

[11] Zübeyri onun Süleyman, Hişâm, Hebbâr, Abdullah, Âişe, Abdurrahman, Zübeyr, Fatıma ve Hafsa adında 9 çocuğu olduğunu belirtir. Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 2/64-65. Süleyman Cemel günü vefat etmiştir. İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 108; İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/101, İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 704; Ebü'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm, *Kitâbu'l-mihân*, thk. Yahya Vehîb Cebbûrî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006), 111.

[12] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/143. Halife b. Hayyât ise annesini ve onun soyunu, Ümeyme bint. Ebi'l-Cebbâr b. Ebî Amr Âmir b. Avf b. Âmir b. Leys b. Bekr b. Abdimenât b. Ali b. Kinâne şeklinde çok farklı biri olarak vermektedir. Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 410.

[13] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/143-144; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 2/65-66.

[14] Tahnik, hurma veya benzeri tatlı bir şeyin ağzıda ezilerek yeni doğmuş bir çocuğun damagina sürülmesi anlamına gelen bir terimdir.

[15] Buhârî Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-evsat*, thk. Muhammed b. İbrahim el-Lahiydân (Riyad: Dâru's-Samî'i, 1998), 2/252; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, 486; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/21.

A. Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Abdullah b. Mutî'

Abdullah b. Mutî'in babasının Mekke'nin fethinde Müslüman olması ve Abdullah'ın doğumu ile ilgili yukarıda bahsi geçen bilgiler dikkate alındığında kendisinin Hz. Peygamber'in son yıllarında dünyaya gelmiş olması gerekmektedir. Zira diğer türlü babasının Hz. Peygamber'e gelerek gördüğü rüya ile ilgili sorular sorması tutarsız olacaktır. Dolayısıyla onun Hz. Peygamber döneminde bir faaliyetinin olması mümkün görünmemektedir. Abdullah b. Mutî'in hayatına dair veriler daha çok Emevîler dönemi ile birlikte başlar ve kendisi bu dönemde Emevîlere karşı başlayan muhalefet hareketinin başında olanlardan birisi olarak gösterilir.^[16] Emevîlerden önce onun Hz. Osman'ın şehit edilmesindeki olaylarda da ismi geçmektedir. Adıoğulları'nın önde gelen isimlerinden birisi olması dolayısıyla Hz. Osman şehit edilmeden hemen önce kabilesindeki önde gelen şahsiyetlerle Hz. Osman'ın yanına gitmiş ve olayları yatıştırmak için girişimlerde bulunmuştur.^[17]

B. Emevîler Döneminde Abdullah b. Mutî'in Faaliyetleri

1. Muâviye Dönemi ve Yezîd'e Biatte

Muhalif Olarak Abdullah b. Mutî'

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın halifelîği döneminde insanlara önderlik etmeye başladığı anlaşılan Abdullah b. Mutî', Ziyâd b. Ebîh'in Hicaz valiliğine karşı çıkmıştır. Ziyâd Irak valiliğini alıp bölgede Emevî Devleti lehine huzuru sağladıktan sonra Muâviye'ye bir mektup yazarak Hicaz valiliğini de talep etmiştir. Ziyâd'ın yönetiminde sergilediği sert politikanın bilincinde olan ve bundan rahatsızlık duyan Hicaz'ın önde gelenleri bu işten kurtulmanın yollarını ararken Abdullah b. Mutî', insanlara, Muâviye'ye mektup yazmalarını tavsiye ederek Muâviye'den Ziyâd'ı başlarına musallat etmemesi için kendisinden ricacı olmalarını tavsiye etmiştir.^[18]

Onun bu dönemde önde gelen şahsiyetlerden biri olduğunun diğer bir delili ise Muâviye'nin vefatından sonra Medine'nin önde gelenlerinden biat alınacağı zaman kendisinin de biat için vali konağına davet edilmesidir. Yezîd, Muâviye'nin vefatından sonra Medine valisi Velîd b. Utbe'ye mektup göndererek daha önce kendisinin veliahtlığı konusunda Muâviye ile sıkıntı

[16] Karl Vilhelm Zetterstéen, "Abdullah b. Mutî'", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 1/38; Mustafa Fayda, "Abdullah b. Mutî'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/122.

[17] Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Mustafa Necib Fevâz-Hikmet Kesli Fevâz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 102; Ebû'l-Arab, *Kitâbu'l-mîhan*, 80.

[18] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 3/445-446.

yaşayan Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Mutî'den biat almasını emretmiştir.^[19]

Abdullah b. Mutî İslâm tarihindeki en acı olaylardan olan ve günümüze kadar devam edegelen ayrılıkların önemli sebeplerinden birisi olarak gösterilen Kerbelâ olayından önce Hz. Hüseyin'e Kûfe'ye gitmemesini tavsiye edenler arasında yer almıştır.^[20] Abdullah b. Mutî Medine'de kendisine ait su kuyusunu düzeltmek ve daha çok su akmasını sağlamak için çalıştığı bir günde Hz. Hüseyin'in oradan geçtiğini görmüş, kendisine selam vermiş ve nereye gittiğini sormuştur. Hz. Hüseyin ise ona gönderilen mektuplardan ve Kûfelilerin kendisine vadettikleri destekten bahsederek Kûfe'ye gitmek için hazırlık yaptığını ifade etmiştir. Abdullah b. Mutî bunun üzerine kendisine "Anam babam size feda olsun, biz sana yeteriz, oraya gitme" diye ricada bulunmuşsa^[21] da bunun bir etkisi olmamış ve Hz. Hüseyin Kûfe'ye gitmekten vazgeçmemiştir.^[22] Onu vazgeçiremeyeceğini anlayınca kendisinden kuyusunun daha çok su vermesine yönelik dua istemiş Hz. Hüseyin de kuyu için dua etmiş ve daha sonra yoluna devam etmiştir.^[23]

Muâviye, henüz hayattayken oğlu Yezîd için kendisinden sonra halife olmasına dair halktan biat almak isteyince, başta Hicaz olmak üzere İslâm dünyasının farklı şehir ve bölgelerinden bu duruma tepkiler yükselmeye başlamıştır. Özellikle Mekke ve Medine, içerisinde barındırdığı sahâbe nüfusuyla bu muhalefetin başını çekmiştir. Hz. Hüseyin, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr ve Abdurrahman b. Ebî Bekr gibi sahâbe neslinden olan kişiler böyle bir halifeye biat etmek istememişlerdir.^[24]

[19] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, 3/470; Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud ed-Dineverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, thk. Ömer Faruk et-Tabbâ' (Beirut: Dâru'l-Erkam, 1995), 210.

[20] Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, 211, 226-227; 129; İbn Miskeveyh Ebû Ali Ahmed Muhammed b. Yakub *Tecâribu'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013), 2/23; İbnü'l-Cevzi Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülük*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ- Mustafa Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 5/327.

[21] İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/424; Ebû'l-Arab, *Kitâbu'l-mihan*, 129; Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih el-Endelüsî, *el-'ikdu'l-ferîd*, thk. Muhammed Abdülkadir Şâhin (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011), 5/118. Taberî'de geçen ifadeler çok daha nettir. Abdullah b. Mutî burada Hz. Hüseyin'i Kûfe konusunda vazgeçirmek için Kûfelilerin babasına ve abisine yaptıklarını hatırlatsa da sonuç değişmemiştir. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Taberî* (Beirut: Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ty.), 5/236

[22] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/144; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/23; İbn Asâkir Ebû Muhammed Bahâüddin, *Târîhu medîneti Dimeşk*, thk. Amr b. Gurâme el-Umrevî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1995), 14/207

[23] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/144

[24] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 131-133; Buhârî, *Târîhu'l-evsat*, 2/212; Mutahhir b. Tâhir el-Makdisî, *Kitâbu'l-bed' ve't-târîh*, thk. Clément Huart-Mahmud İsmail (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyye-tü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2010), 6/6-7; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/113-114.

Muhalefet hareketi içerisinde yer alan ve Yezîd'e biat etmeyen Abdullah b. Mutî', Harre olayından önce bu durumu neden kabullenemediklerini açık bir dille belirtmiştir. İsyân hazırlıkları başladığı, Medinelilerin ölüm için sözleştiği ve Şam ordusunun Medine'ye ilerlediği bir sırada Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mutî'e gelerek onu Hz. Peygamber'in "Kim elini biatten çekerse onun için kıyamet günü bir hüccet yoktur. Kim cemaatten ayrılırsa cahiliye ölümü üzerine ölmüştür" hadisiyle uyararak istemiştir. Abdullah b. Mutî ise cevap olarak "Bunu biz de Hz. Peygamber'den duyduk, fakat bu hak edilmiş, doğru bir biat içindir. Ancak bunlar Allah'ın kullarını köle yapıp mallarını zorla aldılar, artık onlara verilecek biat yoktur"^[25] diyerek karşı çıkmış ve hazırlıklara devam etmiştir.^[26]

2. Harre Savaşı'nda Abdullah b. Mutî'

Muâviye vefat ettikten sonra devletin başına geçen Yezîd zamanında İslâm dünyası için çok acı olaylar vuku bulmuştur. Yezîd'in başa geçer geçmez devlet kadrolarında değişikliğe gitmesi bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Yezîd, Muâviye'nin Medine âmili Utbe b. Ebî Süfyân'ı azlederek yerine Osman b. Muhammed b. Ebî Süfyân'ı getirmiştir. Muâviye zamanında Medine'deki sahipsiz toprakların (savâfi) işletilmesi ve gelirleri konusunda devleti meşgul eden bir sorun çıkmamıştır. Fakat Yezîd'in kerhen biat alması onun dönemindeki olaylara yön vermede etkili olmuş ve Medine'deki araziler konusu, sonuçları itibariyle oldukça sorunlu bir hale gelmiştir. Medineliler artık bu arazilerin gelirini Şam'a göndermek istememişler ve bunu Medine valisiyle konuşmak için bir grup göndermişlerdir. Abdullah b. Mutî' de bu grup içerisinde yer almış^[27] ve hem valiye hem de Yezîd'in gönderdiği mektuba sert cevaplar vermiştir.^[28] Gelişen olaylar Yezîd'in Medine'ye bir ordu göndermesiyle sonuçlanmış ve ardından Harre Savaşı meydana gelmiştir.

Harre Savaşı'na giden süreç bu şekilde başlamış olsa da rivayetler Emevîlerin Medinelilerle savaşmak istemediğini açıkça belirtmekte ve onların asıl hedefinin Abdullah b. Zübeyr olduğunu göstermektedir. Hz. Hüseyin'in

[25] İbn Kâni', *Mu'cemu's-sahâbe*, 2/77. Müslim ve İbn Sa'd bu hadisi Abdullah b. Ömer'in sözleriyle bitirir; fakat Abdullah b. Mutî'in cevabına yer vermezler. Müslim Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1991), "İmâret", 13; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/144.

[26] Yaşı itibariyle onun Hz. Peygamber'den böyle bir hadis nakletmesi olası değildir. Zira doğumu ile Hz. Peygamber'in vefatı arasında çok kısa bir zaman dilimi vardır. Dolayısıyla bu hadisi babası veyahut diğer sahabîler aracılığıyla duyduğu ve öğrendiği kanaatindeyiz.

[27] Abdullah b. Mutî'in Emevîlerle arasının daha önceden de bozuk olduğunu ifade eden bazı olaylar anlatılmaktadır. Mesela Onun Mervân b. el-Hakem'le söz dalaşına girdiği, daha sonra bu tartışmanın kavgaya dönüştüğü belirtilmektedir. İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbu'l-Münammak fî ahbâri Kureys*, thk. Hürşid Ahmed Faruk (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2010), 296-297.

[28] Ebû'l-Arab, *Kitâbu'l-mihan*, 142-144

Kerbelâ'da şehit edilmesiyle birlikte Hicaz'daki isyan hareketinin en önemli temsilcisi konumuna gelen Abdullah b. Zübeyr, Emevîlerin asıl hedefi haline gelmiş ve Medineliler Emevîler için ikinci planda kalmışlardır. Bu durum Haşimoğulları ve sahâbenin önde gelenlerinden biri olan Abdullah b. Ca'fer ile Yezîd arasında geçen bir konuşmada açık bir şekilde ifade edilmiştir. Abdullah b. Ca'fer, Şam ordusunun toplandığı bir sırada Yezîd'e giderek Medineliler için ricada bulunmuş, Yezîd de ona asıl hedefinin Abdullah b. Zübeyr olduğunu, şayet Medineliler kendisine biat edecek ve savaştan vazgeçecek olursa onlarla bir alıp veremediğinin olmadığını belirtmiştir.^[29]

Abdullah b. Ca'fer burada iki tarafı savaştan vazgeçirecek büyük bir umut olduğunu görmüş ve Medine'deki isyan hareketinin önderleri konumunda bulunan üç Kureyşliye bir mektup yazarak bu umuttan faydalanmak istemiştir.^[30] Mektubunda Şam ordusunun amacından bahseden İbn Ca'fer Medinelilere biat etmelerini, orduya karşı çıkmamalarını vs. tavsiye etmişse de bu tavsiyeler ciddi bir karşılık görmemiş ve Medineliler savaş hazırlıklarına devam etmişlerdir.^[31]

Abdullah b. Hanzala el-Ensârî'ye Yezîd'in tahttan uzaklaştırılması amacıyla yapılan biatle birlikte başladığı söylenen bu isyan h.63/683 yılında meydana gelmiştir.^[32] Yezîd'e biat etmek istemeyen Medineliler kendilerine yapılan uyarı ve nasihatleri dinlemedikleri gibi savaştan kısa bir süre önce başta Emevîlerin Medine âmili Osman b. Muhammed b. Ebî Süfyân olmak üzere Medine'deki Emevî ailesine mensup yöneticileri şehirden kovmuşlardır.^[33] Onlardan kendileri aleyhinde bir faaliyetin içerisinde bulunmayacaklarına ve şehir hakkında Şam'dan gelen orduya bilgi vermeyeceklerine dair söz almışlarsa da bu söz bir karşılık bulmamıştır.^[34] Nitekim şehir kuşatılıp

[29] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/145; Ebü'l-Arab, *Kitâbu'l-mihan*, 145. Yezîd ordu komutanı olarak atadığı Müslim b. Uke'be'ye: "Medinelilerin silaha sarıldığını görmediğin müddetçe onlara saldıрма" diye emir vermesi de benzer şekilde Medinelilerin ikinci planda olduğunu göstermektedir. Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, thk. Abdullah İsmail Sâvî (Kahire: Dâru's-Sâvî, 1938), 263.

[30] Bu üç kişi Abdullah b. Mutî', İbrahim b. Nuaym ve Abdurrahman b. Abdullah b. Ebî Rebî'a'dır. İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/14.

[31] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/14. Abdullah b. Ca'fer bu konuda tek örnek değildir. Yezîd, Numan b. Beşîr el-Ensârî'yi bizzat Medine'ye göndererek onları itaate ve fitneden uzak durmaya davet etmiştir. Fakat burada da yine Abdullah b. Mutî' Numan'ın karşısına çıkarak ona cevap vermiş ve onu kendi cemaatlerinden ayrılmakla suçlamıştır. Belâzürî, *Ensâbu'l-eshraf*, 3/468; Taberî, *Târîh*, 5/326

[32] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 147-149; Buhârî, *Târîhu'l-evsat*, 2/243; Taberî, *Târîh*, 5/327; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 264; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/56; Ebü Yûsuf Yakub b. Süfyân b. Cüvvân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Halil el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999) 3/332.

[33] Taberî, *Târîh*, 5/327; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/128.

[34] Taberî, *Târîh*, 5/329; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/55-56; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/13.

Emevî ordusu şehrin etrafına yerleştikten sonra şehirden çıkan Emevî yöneticilerine tesadüf edilmiş ve onlar da şehir hakkında bilgi vererek şehrin zayıf noktalarını Şam ordusuna bildirmişlerdir.^[35]

Medineliler Harre Savaşı başlamadan önce komutanlık konusunda bir anlaşmazlık ve tartışma yaşasalar da^[36] neticede Abdullah b. Mutî, Abdullah b. Hanzala el-Ensârî ile birlikte komutan seçilmiştir.^[37] Bazı kaynaklar onu sadece Kureyş'in önderi olarak kabul etmişse de^[38] genel anlamda Medineliler üzerinde etkin bir nüfuzla sahip olduğu söylenebilir.

Emevî muhalefetinin Medine'deki temsilcilerinin başında yer alan Abdullah b. Mutî, Harre günü Mescid-i Nebevî'de bir hutbe vererek onlara yaptıkları işin dini gerekçesini anlatmış ve onlardan gelecek orduya iyi bir karşılık vermelerini istemiştir.^[39]

Şam ordusunun Medine'ye ulaşmasının ardından şehirde bulunanlara teslim olmaları ve itaat etmeleri için belirli bir süre tanınmıştır. Fakat isyanın öncülüğünü yapan kişiler bu isteği ciddiye almamışlar ve neticede savaş başlamıştır. Savaşa hazırlık doğrultusunda Hz. Peygamber döneminde Hendek Savaşı için açılan hendek,^[40] aynı amaç doğrultusunda tekrardan işlevsel hale getirilmiştir. Abdullah b. Mutî de bu hendeğin savunulmasında görev alan komutanlardan biri olmuştur.^[41]

Medine'den kovulan Emevî hanedanına mensup kişilerin verdiği bilgiler doğrultusunda hareket eden Müslim b. Ukbe ve Şam ordusu çok geçmeden olayı kontrol altına almayı başarmış ve Medine savunmasını kırmayı

[35] Şam ordusu komutanı Müslim b. Ukbe Medine'den kovulan Emevîleri görünce onları yanına çağırılmış ve kendilerine Medine hakkında sorular sormuştur. Hz. Osman'ın oğlu Amr bu sorulara olumsuz karşılık verip Müslim'in azarlamalarına maruz kalmış, fakat diğer Emevîler verdikleri söz konusunda onun kadar duyarlı olmamışlar ve şehir hakkındaki bilgileri Şam ordusuyla paylaşmaktan çekinmemişlerdir. Taberî, *Târîh*, 5/329-330; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/55; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/13-14.

[36] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/145; Ebü'l-Arab, *Kitâbu'l-mihân*, 144.

[37] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/145; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 264; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/128. Avâne b. el-Hakem'den naklen Taberî ve İbnü'l-Cevzî'ye göre Abdullah b. Mutî Kureyş, Abdullah b. Hanzala Ensar ve Ma'kil b. Sinan da Muhacirlerin başındadır. Taberî, *Târîh*, 5/330; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/12.

[38] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 148; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/21.

[39] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/144

[40] Taberî, *Târîh*, 5/330; Ebü'l-Arab, *Kitâbu'l-mihân*, 145; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 263.

[41] Taberî, *Târîh*, 5/330; Ebü'l-Arab, *Kitâbu'l-mihân*, 145-146; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/14. Belâzürî'de geçen bir rivayet bu konuya farklı bir bakış açısı getirmektedir. Söz konusu rivayette Abdullah b. Mutî, Harre Savaşı'ndan önce Abdullah b. Zübeyr'in görevlendirilmesiyle Medine halkından İbn Zübeyr adına biat almıştır. Bu bilgi doğrultusunda Abdullah b. Mutî'in Abdullah b. Zübeyr hareketine verdiği destek, onun Abdullah b. Zübeyr tarafından Kûfe valiliğine atanması daha da anlamlı ve anlaşılır olmaktadır. Belâzürî, *Ensâbu'l-esrâf*, 7/163. Başka bir rivayetteyse Abdullah b. Zübeyr'in Medinelileri Emevîlere karşı isyana teşvik ettiği ifade edilmektedir. Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 263; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/13.

başarmışlardır. Emevîlerin Harre Savaşı'nı kazanmaları Abdullah b. Mutî'in geleceğini belirleme noktasında önemli bir rol oynamıştır. Zira o Emevîlere isyan eden hareketin öncülerinden biriyken savaş kaybettikten sonra adeta bir kaçak konumuna düşmüş,^[42] Medine'de bir kadının evinde^[43] bir süre saklandıktan sonra Abdullah b. Zübeyr hareketine katılmıştır.^[44]

C. Abdullah b. Zübeyr Hareketinde Abdullah b. Mutî'

Abdullah b. Zübeyr, sahâbenin önde gelenlerinden biri olduğu için Muâviye döneminde Yezîd'e yapılan biate kerhen razı olmuştur. Muâviye'nin vefatının ardından Emevî tahtına oturan Yezîd, özellikle dinden uzak, günaha meyilli yaşantısı sebebiyle başta Hicaz toplumu olmak üzere sahâbe neslinin tepkisini çekmiştir.^[45] İlk olarak Hz. Hüseyin'in başlattığı fiili tepki, onun Kerbelâ'da şehit edilmesiyle sona ermemiştir. Kerbelâ'dan sonra Medineliler Harre Savaşı'nda Emevîlere direnmeye çalışmışlar fakat onlar da başarılı olamamışlardır. Harre sonrası ise muhalefet hareketinin temsilciliğini uzun bir süre Abdullah b. Zübeyr devam ettirmiştir. Yezîd döneminde başlayan bu hareket Abdülmelik b. Mervân'ın halifeliğine kadar devam etmeyi başarmış ve uzun yıllar Emevî Devleti'nin uğraşmak zorunda kaldığı en önemli iç sorunlardan birisi olmuştur.^[46]

- [42] Abdullah b. Mutî' Harre günü nasıl kurtulduğunu soran birisine bunu nasıl başardığını şöyle anlatmıştır: "Şayet düşmanlarımız bize bir ay boyunca saldırırsalar bize bir zarar veremezlerdi. Fakat bize yapılanlar yapılanca (Medine'deki Emevî hanedanına mensup olanların ihaneti kastediliyor) Hâris b. Hişâm'ın şu sözünü söyledim: *Anladım ki tek başıma savaşırsam Öldürülürüm ve düşmanım da mezarıma hiçbir zarar veremez* Bundan dolayı saklandım ve fırsat kollayarak İbn Zübeyr'in yanına kaçtım." İbn Sa'd, 7/146
- [43] İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/21. Bu evde saklanırken Şam ordusundan birisi eve girmiş ve evdeki kadına saldırmak isteyince saklandığı yerden çıkan Abdullah b. Mutî' adamı öldürmüş ve kadını kurtarmıştır. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/21-22
- [44] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/146; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/129. Onun Harre Savaşı'ndan önce Medine valisi tarafından tutuklandığı fakat daha sonra akrabalarının yarımıyla haptisten kaçtığı ya da kurtarıldığı belirtilmektedir. Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 3/463, 7/163; Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzzuddîn Aybeg es-Safedî, *Kitâbu'l-vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvut-Tezkî Mustafa (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2000), 8/215. İbn Habîb ise aynı olayı daha detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Onun anlatımında Abdullah b. Zübeyr Mekke'de hakimiyetini sağlayınca Yezîd, Medine valisine Abdullah b. Mutî'in tutuklanması için bir emir vermiştir. Bu emir doğrultusunda tutuklanan Abdullah b. Mutî', Abdullah b. Ömer'in uzun uğraşları neticesinde haptisten çıkarılmayınca akrabaları haptishaneyi basarak onu kurtarmışlardır. İbn Habîb, *Münammak*, 314-315. Bu anlatımdan yola çıkarak Abdullah b. Zübeyr ile Abdullah b. Mutî' arasında sıkı bir ilişki olduğu sonucuna varabiliriz.
- [45] Yezîd tahta çıktığı ilk günlerde Medine'nin önde gelenlerinden bir grubu Şam'a davet etmiş ve onlara bir nevi kendisinin söylenildiği gibi bir halife olmadığını göstermeye çalışmıştır. Fakat bu çabası bir sonuç vermemiş, Şam'a gidenler Medine'ye döndükleri zaman onun aleyhindeki faaliyetlere hız vermişlerdir. İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/171; İbn Habîb, *Münammak*, 314; Halife b. Hayyât, *Târîh*, 147; Ebû'l-Arab, *Kitâbu'l-miâhan*, 150; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/128; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 3/332
- [46] İbn Kuteybe, *Maârif*, 356; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/18; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/130-133

Abdullah b. Mutî' Medine'de başlattığı fakat başarılı olamadığı muhalefetine bu defa ve hayatının sonuna kadar Abdullah b. Zübeyr hareketi içerisinde devam etme kararı almıştır. Ancak Medine'den kaçıp Mekke'ye gittiği zaman oradaki durumun Medine'den daha kötü olduğunu; zira Medine'de iki bin kişinin savaşp başarılı olamadığı konuda Mekke'nin bir avuç Hâricî ile bu işi yapmaya çalıştığını gözlemlemiştir.^[47] Fakat bu olumsuz ortam onun durumunda bir değişiklik yapmamış ve Abdullah b. Zübeyr'in yanında kalma konusunda tereddüt yaşamamıştır.

Harre Savaşı'ndan sonra asıl sorun olarak görülen Abdullah b. Zübeyr üzerine yürüyen Şam ordusu, yolda komutanları Müslim b. Ukbe'yi kaybetmiş ve yerine Husayn b. Numeyr getirilmiştir.^[48] 683 yılının Eylül ayında başlayan I. Mekke kuşatması Yezîd'in ani ölümüyle sonlandırılmış ve Şam ordusunun komutanı kuşatmayı kaldırarak Suriye'ye geri dönmüştür. Mancınıklarla taşa tutulan şehir büyük bir darbe almış ve bu sırada sebebi konusunda farklı görüşler bulunsa da Kâbe yanmaktan kurtulamamıştır.^[49]

Genel anlamda Abdullah b. Zübeyr'e halifelik konusunda yapılan biatin bu ilk kuşatmadan hemen sonra olduğu belirtilmektedir. Abdullah b. Mutî', Abdullah b. Zübeyr'e yapılan biat merasiminde ilk biat eden kişiler arasında yerini almıştır.^[50]

Yezîd'in ölümüyle onun yerine geçen Muâviye b. Yezîd kısa bir süre sonra tahtı bırakma kararı alınca^[51] Emevî Devleti büyük bir krizin içerisine yuvarlanmıştır. Süfyâniler arasında yaş itibariyle tahta çıkacak birisinin bulunmaması bu krizi daha da derinleştirmiştir. Ümeyyeoğulları arasındaki en yaşlı kişi konumunda bulunan Mervân b. Hakem'in bile Abdullah b. Zübeyr'e biat etmek için Mekke'ye doğru yola çıktığına dair rivayetler^[52] Emevî hanedanlığı bakımından durumun vahametini göstermektedir. Fakat işler Abdullah b.

[47] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/146.

[48] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 158; İbn Kuteybe, *Maârif*, 351; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/14-15; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/130; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/56-57. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/21.

[49] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 158; İbn Kuteybe, *Maârif*, 351; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/15; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/130-131. Kabe'nin geçirdiği yangınlar hakkında farklı rivayetler için Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhasan (Beirut: Dâru'l-Endülüs, ty.), 1/196-200.

[50] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/146

[51] Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 4/30-31; Taberî, *Târîh*, 5/358; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/58; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/32.

[52] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/44; Dineverî, *Ahbâru't-Tvâl*, 261-262; Taberî, *Târîh*, 5/358; Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zehab ve me'âdini'l-cevher*, thk. Abdülemir Ali Mühennâ (Beirut: Müessesetü'l-'alâ li'l-Matbû'ât, 2010), 3/99; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/65; Sibt İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârîh'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât-Ammâr Reyhâvî (Beirut: Risâletü'l-Âlemiyye, 2013), 8/255; Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmu'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1990), 4/509;

Zübeyr'in lehine ilerlerken Câbiye'de^[53] yapılan toplantı olayların seyrini değiştirmiş ve Ubeydullah b. Ziyâd'ın destekleriyle Mervân b. Hakem Emevîlerin dördüncü halifesi seçilmiştir.^[54]

1. Abdullah b. Mutî'in Kûfe Valiliği, Buradaki Faaliyetleri ve Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî ile Mücadelesi

Emevîler bu sorunlarla uğraşırken yönetim anlamında oldukça yol kat eden Abdullah b. Zübeyr vilayetlere valiler tayin etmeye başlamıştır. Bu anlamda ilk olarak Medine'ye Münzir b. Zübeyr, Basra'ya Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebî' ve Kûfe'ye de Abdullah b. Mutî' tayin edilmiştir.^[55]

Abdullah b. Mutî' Kûfe'deki görevine başladıktan kısa bir süre sonra işler karışmaya başlamıştır. İlk başlarda Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer alan ve onunla birlikte savaşan Muhtâr b. Ebî Ubeyd istediği ilgiyi göremeyince Kûfe'ye gitmek için Abdullah b. Zübeyr'den izin istemiş ve bu izni de almıştır.^[56]

Muhtâr, Kûfe'ye ulaştıktan sonra burada yaptığı faaliyetlerle Hem İbn Zübeyr'in Irak politikasını etkilemiş hem de bu sırada gücünü tekrar toplayan Emevîleri oldukça uğraştırmıştır. Abdullah b. Zübeyr'i desteklemekle işe başlayan Muhtâr, Kûfe'ye ulaştıktan sonra onun aleyhinde iş yapmaya başlamıştır. Özellikle bazı Kûfelileri İbn Zübeyr ve onun Kûfe valisi Abdullah b. Mutî' aleyhine kışkırttığına dair rivayetler^[57] bu durumu teyit eder mahiyettedir. Hatta durum o kadar zor bir hal almıştır ki Muhtâr, İbn Mutî' ile kendini kıyaslayacak ve ona kafa tutacak seviyede güç kazanmıştır.^[58] Bazı rivayetler ise Muhtâr'ın Hz. Ali'nin diğer oğlu Muhammed b. Hanefiyye adına insanlardan biat aldığını ve bunun için hatırı sayılır bir taraftar bulduğunu ifade etmektedir.^[59]

Durumun daha fazla bu minval üzere gitmeyeceğini anlayan Abdullah b. Mutî', olayı kontrol altına almak için Muhtâr'ı takip ettirmeye başlamıştır.

[53] Câbiye Şam'ın 80 km. kadar güneybatısında yer alan bir yerleşim yeridir. Hz. Ömer'in sahâbenin önde gelenleriyle burada yaptığı toplantı meşhurdur. Emevîler döneminde ise hilafetin Süfyânîlerden Mervânîlere geçişi sırasında Mervân b. Hakem'in halife olmasıyla sonuçlanan meşhur toplantıya ev sahipliği yapmıştır. Mustafa Fayda, "Câbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/538.

[54] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/44-45; Taberî, *Târîh*, 5/358-359; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zehab*, 3/99; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/55-56; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/27; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 8/255.

[55] İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, 108; İbn Sad, 6/487, 7/146; İbn Kuteybe, *Maârif*, 356; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/20; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/41; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/277.

[56] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147.

[57] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/20.

[58] Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 264; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/277.

[59] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147.

Kûfe'nin emniyet idaresinin başında olan İyâs b. Mudârib, Muhtâr'ı yakalayıp valilik sarayına götürürken yolda Muhtâr'ın adamlarının saldırısına uğrayarak katledilmiştir.^[60] İbn Mutî' bunun üzerine İyâs'ın oğlu Râşid'i göreve getirmiş; fakat Râşid de Muhtâr'ın adamları tarafından öldürülmüştür.^[61] Durumun düzeltilemeyecek seviyeye geldiğini gören Abdullah b. Mutî' kimi rivayetlerde Muhtâr'dan canı ve malı için eman isteyerek^[62] kimi rivayetlerdeyse Kûfe'den gizlice kaçarak Mekke'ye Abdullah b. Zübeyr'e iltica etmiştir.^[63]

Muhtâr, valinin şehri terk etmesinden sonra Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinde parmağı olan kişileri ortadan kaldırarak onun intikamını almaya başlamıştır. Ömer b. Sa'd. b. Ebî Vakkâs ve onun oğlunu feci bir şekilde öldürmüştür. Aynı şekilde bu işte parmağı olan diğer Kûfelileri öldürerek evlerini de yıkmıştır.^[64]

Abdullah b. Mutî'in Kûfe'den çıktığı sırada Muhtâr da Mekke'ye bir mektup yollayarak İbn Zübeyr'e olan bağlılığını yinelemiştir. Fakat İbn Zübeyr'e gelecek durumu anlatan vali, Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye adına biat topladığını anlatmaya çalışmıştır. Buna rağmen İbn Zübeyr Muhtâr'a mektup yazarak aleyhinde söylenenlerin oldukça fazla olduğunu ve insanların bundan rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir.^[65]

İbn Zübeyr, Muhtâr'a itimat etmemiş olsa gerek ki kısa bir süre sonra kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i Basra'ya vali tayin etmiştir. Mus'ab Basra'da hakimiyeti sağladıktan sonra Kûfe'ye yönelmiş ve burayı ele geçirerek Muhtâr'ı öldürmüştür.^[66] Böylece uzun yıllar hem Emevîleri hem de Abdullah b. Zübeyr'i uğraştıran büyük bir sorun ortadan kaldırılmıştır.

Abdullah b. Mutî' Mekke'ye döndükten sonra Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer almaya ve onu desteklemeye devam etmiştir. Fakat bu sırada Emevî Devleti'nin başına geçen Abdülmelik b. Mervân Suriye ve Irak'taki karışıklıkları ortadan kaldırdıktan sonra^[67] devlet için asıl sorun olan İbn Zübeyr üzerine, Mekke'ye yürümüştür. Irak'ta sükûnetin başarılı bir şekilde temin

[60] İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/96-97; Dineverî emniyet teşkilatının başındaki kişiyi İyâs b. Nidâr olarak kaydetmektedir. Ayrıca onun Muhtâr'dan ziyade İbrahim b. Eşter'i takip ettiğini ve onu Muhtâr'dan uzak tutmaya çalıştığını belirtmektedir. Dineverî, *Ahbâru't-Tiwâl*, 266-267.

[61] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147; İbn Miskeveyh, *Tecâribu'l-ümem*, 2/96-97.

[62] Dineverî, *Ahbâru't-Tiwâl*, 267-268.

[63] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147.

[64] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147; Taberî, *Târîh*, 6/69-75; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 5/142-143.

[65] İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/147-148.

[66] Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/22-23. İbn Sa'd, Mus'ab'ın Muhtâr'a karşı giriştiği bu savaşta Abdullah b. Mutî'i ordunun sol kol kumandanı yaptığını belirtmektedir. İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/494.

[67] Dineverî, *Ahbâru't-Tiwâl*, 284-285; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 270.

edilmesinden sonra Haccâc b. Yusuf Mekke üzerine gönderilmiştir.^[68] Kendi şehri olan Tâif'te karargâhını kuran Haccâc, Mekke'ye yönelik büyük bir kuşatma harekâtına girişmiştir.^[69] İlk kuşatmada olduğu gibi bu kuşatmada da şehir ve Kabe büyük hasar almıştır. Abdullah b. Mutî' birinci kuşatmadaki konumunu koruyarak Emevîlere karşı İbn Zübeyr'in yanında yer almaya devam etmiştir. Abdullah b. Mutî, İbn Zübeyr'in son çare olarak başvurduğu huruç hareketinden az evvel aldığı yaralardan ötürü vefat etmiş^[70] ve böylece onun maceralarla dolu yaşantısı sona ermiştir.^[71]

Ölümünden sonra başının kesilerek Medine'ye götürüldüğüne dair bir rivayetin^[72] yanı sıra onun Mekke'de bizzat Haccâc tarafından namazının kıldındığına dair başka bir rivayet daha bulunmaktadır.^[73]

D. Kişiliği ve İlmi Faaliyetleri

Abdullah b. Mutî'in siyasi faaliyetleri dışındaki konularda çok fazla bilgi bulunmaması onun şahsiyeti konusunda değerlendirme yapmamızı güçleştirmektedir. Sadece Belâzürî'de rastladığımız bir rivayette Abdullah b. Ömer onun fakihlik konusunda hırslı biri olduğunu belirtmektedir. Bu bilgi dışında siyasi hayatından hareketle onun kişiliğine yönelik çıkarımlarda bulunmak da mümkündür. Emevîler karşısında aldığı yenilgilere rağmen direnmeye devam etmesi onun sabırlı ve kararlı olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Harre Savaşı'ndaki komutanlardan biri olması, daha sonra Abdullah b. Zübeyr tarafından Kûfe'ye vali olarak atanması yöneticilik ve idare konularında yeteneğini yansıtan özellikler barındırmaktadır.

[68] Halife b. Hayyât, *Târîh*, 168; Taberî, *Târîh*, 6/154-155; Mes'ûdî, *Mürücu'z-zeheb*, 3/128.

[69] Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, 286-287; Taberî, *Târîh*, 6/154.

[70] Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 1/306; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/21. Halife b. Hayyât onun şehre atılan mancınıklardan isabet eden bir nesne sonucu öldüğünü belirtir, Halife b. Hayyât, *Târîh*, 168.

[71] Kuşatma sırasında okuduğu bir şiirden onun Harre'den kaçtığı için rahatsızlık duymaya devam ettiğini ve ikinci defa kaçmasının erkeklige yaraşır bir şey olmadığını düşündüğünü çıkarabiliriz:

Harre günü firar eden kişi benim

Er olan ikinci defa kaçmaz...

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbu'l-Muhabber*, thk: İlse Lichtenstadter-Muhammed Hamidullah, (Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2013), 494-495; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş*, 2/63-64; İbn Kuteybe, *Maârif*, 395; İbn Abdürabbih, *'ikdu'l-ferîd*, 1/115.

[72] Buhârî, *Târîhu'l-evsat*, 2/278. Medine'ye götürüldüğü söylenen kesik başla çocukların oynadığından bahsedilse (Sıbt İbnü'l-Cevzî *Mir'âtü'z-zamân* 9/83; Zehebi, *A'lâmu'n-nübelâ*, 4/151; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/21) de bu çok fazla itibar edilebilecek bir bilgi gibi durmamaktadır. Zira Emevîlerin onları tahkir amaçlı böyle bir uygulama yaptığını kabul etsek bile ailelerin çocukları böyle bir vahşiliğe alet etmeyecekleri bugün olduğu gibi o gün de bilinen bir gerçektir.

[73] Belâzürî Haccâc'ın namazı kıldırırken Abdullah b. Mutî için şöyle bir dua ettiğinden bahsetmektedir: "Ey Allah'ım bu senin düşmanın ve düşmanlarının dostu; dostlarının düşmanıdır. Onun kabrini ateşle doldur ve onu lanetle." Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, 7/163; İbn Kuteybe, *Maârif*, 395

Abdullah b. Mutî'in Hz. Peygamber'in yanında ne kadar zaman geçirdiği meçhuldür. Fakat onun Kur'ân'ı Kerim'in bazı âyetleri hakkında yorumlarda bulunduğu dair bilgiler nakledilmektedir. Onun Şuarâ suresi 198-199. âyetlerine^[74] yönelik yaptığı açıklamayla Kur'ân'ın tefsiri konusunda etrafındaki insanlara yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Arafat Dağı üzerindeyken yanında bulunanlara bu âyeti okumuş ve akabinde: “Şayet bu âyet benim deveme bile indirilse ve o onlarla konuşsaydı yine de iman etmezlerdi” şeklinde bir açıklama yaparak düşüncelerine Fussilet suresinin 44. âyetiyle^[75] delil getirmiştir.^[76]

Onun tefsir dışında hadis ilminde de ismi geçmektedir. Sahâbenin genelinin çok fazla hadis rivayet etmeme durumu Abdullah b. Mutî' için de geçerli görünmektedir. Zira onun rivayetiyle elimizde bulunan sadece bir hadis vardır. Müslim tarafından tahrir edilen hadis Mekke'nin fethinden sonra şehirdeki insanların nasıl bir muameleye tabi tutulacaklarını açıklayan bir içeriğe sahiptir: “Bugünden itibaren kıyamete kadar hiçbir Kureyşli din için (sabren)^[77] öldürülmeyecektir.”^[78]

Sonuç

Bu çalışmada Abdullah b. Mutî' adındaki sahâbinin hayatı incelenmiştir. Onun Hz. Peygamber dönemindeki doğumundan Abdullah b. Zübeyr'in halifelliğini ilan ettiği ve II. Mekke kuşatmasında öldürüldüğü ana kadar başından geçenler ele alınmıştır. Bu çerçevede dört halife döneminde önemli bir etkinliğine rastlanılmayan Abdullah b. Mutî'in daha çok Emevîler döneminde Emevîlere karşı muhalefeti ile ön plana çıktığı gözlemlenilmiştir. Özellikle I. Yezîd dönemindeki Harre Savaşı'nda aktif mücadelede bulunmuş, burada istediği sonucu alamayınca Abdullah b. Zübeyr'in yanına gitmiş ve

[74] Biz onu Arap olmayanlardan birine indirseydik ve o (Kur'ân-ı Kerim'i) onlara okusaydı yine de iman etmezlerdi.

[75] Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: “Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap öyle mi!” De ki: “O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırılık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır. (Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor.”

[76] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 19/399.

[77] Siyer kaynaklarında rastladığımız bu kelime Müslümanlara oldukça fazla sıkıntı yaşatmış kişilerin Hz. Peygamber'in emriyle ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Bu kavram savaşların dışında yapılan faaliyetleri kapsamaktadır. Örneğin, Ukbe b. Ebû Muayt ve Nad b. Hâris Bedir Savaşı'ndan sonra esir durumdayken Hz. Peygamber'in emriyle öldürülmüşlerdir. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/528; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî, *Kitâbu'l-meğâzî*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 1/140-141.

[78] Müslim, “İmâret”, 33; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş*, 2/62, İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 704.

muhalefetine onunla birlikte devam etmiştir. Bu doğrultuda Emevîlerin iki kez kuşattığı Mekke muhasaralarında aktif bir şekilde mücadele etmiş, Kûfe valiliğinde bulunmuş ve son Mekke kuşatmasından hemen sonra vefat etmiştir.

Kaynakça

- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî. *Ensâbu'l-eşraf*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-evsat*. thk. Muhammed b. İbrahim el-Lahiydân. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Samî'î, 1998.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud. *el-Ahbâru't-Tivâl*. thk. Ömer Faruk et-Tabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1995.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah b. İshâk. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998.
- Ebü'l-Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temîm. *Kitâbu'l-mihan*. thk. Yahya Vehîb Cebbûrî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2006.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fi târihi'l-ümem ve'l-mülük*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992.
- Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Ezrakî. *Ahbâru Mekke*. thk. Rüşdî es-Sâlih Melhasan. Beyrut: Dâru'l-Endülüs, ty.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Mutî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/122. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Fayda, Mustafa, "Câbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/538. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Yakub b. Süfyân b. Cüvvân. *el-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Halil el-Mansûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr b. eş-Şeybânî. *Kitâbu't-tabakât*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr b. eş-Şeybânî. *Târîhu Halife b. Hayyât*. thk. Mustafa Necib Fevvâz-Hikmet Keslî Fevvâz. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber. *ed-Dürrer fi ihtisâri'l-meğâzi ve's-siyer*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Lecnetü İhyâi Turâsi'l-İslâmî, 2010.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber. *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Halil Memun Şeyha. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2012.
- İbn Abdürabbih, Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih el-Endelüsî. *el-'ikdu'l-ferîd*. thk. Muhammed Abdülkadir Şâhîn. 8 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2011.
- İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddin. *Târîhu medîneti Dımeşk*. thk. Amr b. Gurâme el-Umrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Kitâbu'l-Muhabber*. thk: İlse Lichtenstadter-Muhammed Hamidullah. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2013.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Kitâbu'l-Münammak fi ahbâri Kureys*. thk. Hurşid Ahmed Faruk. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2010.

- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve ark., 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu's-sikât*. thk. Muhammed Abdülmuid Han. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmâniyye, 1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Cemâl Sabit-Muhammed Mahmud-Seyyid İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- İbn Kâni', Ebû'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' b. Merzûk. *Mu'cemu's-sahâbe*. thk. Salâh b. Sâlim el-Mısrâfî. 3 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurabâ' el-Eseriyye, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1960.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed Muhammed b. Yakub. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*. thk. Seyyid Kisrevî Hasan. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *Kitâbu't-Tabakati'l-kebir*. thk. Muhammed Ali Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2012.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Usdu'l-ğâbe fî ma'rife-ti's-sahâbe*. thk. Halil Memun Şeyha. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.
- İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr. *Cemheretü'n-neseb*. thk. Naci Hasan. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2010.
- Makdisî, Mutahhir b. Tâhir el-Makdisî. *Kitâbu'l-bed' ve't-târîh*. thk. Clément Huart-Mahmud İsmail. 6 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2010.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî. *et-Tenbîh ve'l-Işrâf*. thk. Abdullah İsmail Sâvî. Kahire: Dâru's-Sâvî, 1938.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî. *Mürûcu'z-zeheb ve me'âdini'l-cevher*. thk. Abdülemir Ali Mühennâ. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-'alâ li'l-Matbû'ât, 2010.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbakî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1991.
- Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzzüddîn Aybeg. *Kitâbu'l-vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvut-Tezki Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2000.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî. *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîh'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekât-Ammâr Reyhâvî. 23 Cilt. Beyrut: Risâletü'l-Âlemiyye, 2013.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakîr. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Târîhu't-Taberî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ty.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî. *Kitâbu'l-meğâzî*. Thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmu'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1990.
- Zetterstéén, Karl Wilhelm. "Abdullah b. Mutî'". *İslâm Ansiklopedisi*. 1/38. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Zübeyrî, Zübeyr b. Bekkâr el-Kuraşî. *Cemheretü nesebi Kureys ve ahabârühâ*. thk. Abbâs Hânî el-Çerâh. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.